

A fordítók minősítése és a fordítói piac

Szabari Krisztina

1. Bevezetés

A fordítói piac szereplőinek száma rohamosan nő. Egyre több fordíttató (megbízó), egyre több fordítóiroda, illetve fordításszervező közvetítő és nem utolsósorban egyre több fordító jelenik meg a piacon. A következőkben azt a kérdést vizsgáljuk meg, hogyan mérhető a fordító teljesítménye, milyen módjai vannak a fordítók minősítésének. Erre azért van szükség, mert a fordítói szakma a legtöbb országban nem „védett szakma”, tehát fordítási tevékenységet gyakorlatilag mindenki végezhet, aki erre képesnek érzi magát, és megbízást tud szerezni magának. Az országok egy része, így pl. Magyarország is jogszabályokkal szabályozza, ki végezhet fordítói tevékenységet, illetve azt fordítói igazolványhoz köti, az igazolványt azonban már sikeres szakmai anyaggal bővített felsőfokú nyelvvizsga megléte esetén is kiállítják, tehát valaki anélkül is megszerezheti a fordítói jogosultságot, hogy bizonyítaná, rendelkezik fordítói kompetenciával.

Óhatatlanul felvetődik a kérdés, el lehet-e érni, hogy csak „jó” fordítók tevékenykedjenek a fordítói pályán. A kérdést azonnal pontosítanunk is kell, hiszen minden szakmában vannak jó és rossz szakemberek, a jó szakember tevékenysége is lehet ingadozó, teljesítményének minősége számos objektív és szubjektív tényező függvényében változhat. A kérdést tehát helyesebb lenne úgy feltenni, el lehet-e érni, hogy csak szakemberek, csak professzionális fordítók nyújtsanak fordítói szolgáltatást ellenszolgáltatásért. Ebben az esetben is előfordulhat, hogy a fordítás nem felel meg a megrendelő elvárásainak, hibás megoldásokat tartalmaz, nyelvileg nem pontos stb., de „fordításnak” tekinthető, valamiféle professzionalitás jegyét mégiscsak magán viseli.

Illúzió lenne abban reménykedni, hogy eljön majd az idő, amikor az ügyvédekhez, orvosokhoz stb. hasonlóan csak olyanok végezhetnek fordítói tevékenységet, akik ezt tanulták, tehát erre feljogosító végzettséggel rendelkeznek, és mások a szakma védettsége miatt hozzá sem férhetnek a fordítói piachoz. Sokkal valószínűbbnek tűnik, hogy az egyre nagyobb számú fordítói végzettséggel rendelkező fordító a fordítói piacon továbbra is együtt élni kényszerül a többékevésbé tehetséges, ilyen-olyan fordítói kompetenciával rendelkező autodidakta, műkedvelő vagy félhivatásos fordítókkal (Kautz 2000: 19).

A szakmai szövetségek, egyesületek azonban várhatóan mind jobban szorgalmazzák a fordítók minősítését, hiszen hírnevük és elismertségük múlhat azon, milyen fordítók alkotják a tagságot. Számukra fontos annak ellenőrzése, rendelkezik-e a fordító a fordítói szakma gyakorlásához szükséges minimális professzionalitással. Mielőtt megvizsgáljuk a fordítók minősítésének kérdéseit és esetleges változatait, tekintsük át, milyen piacon is kell helyt állniuk a fordítóknak.

2. A fordítói piac általános fejlődési tendenciái

A nemzetközi kapcsolatok bővülésével és az integráció előrehaladtával egyre nő és egyre sokrétűbbé válik a fordítói piac. Becslések szerint a világban évente mintegy 200 millió oldalt fordítanak (Schmitt 1998), az Európai Unió tagállamaiban ebből 100 millió oldalt, azokon belül Németországban pedig mintegy 30 millió oldalt. Az EU-Bizottság fordítószolgálatát évente mintegy 1 millió oldal fordítást ad megbízásba. A fordítási világpiacon az utóbbi tíz-húsz évben hatalmas változások mentek végbe, amelyek három kulcsszóval írhatók le: globalizáció, lokalizáció és fragmentáció. A globalizáció eredményeképpen az angol egyre nagyobb jelentőségre tesz szert a nemzetközi kommunikációban, a világkereskedelem 35–40 százalékát az angol nyelvű országok bonyolítják, a tudományos publikációk 90,7 százaléka angol nyelven jelenik meg, a világ és az Európai Unió országaiban egyaránt az angol a leggyakrabban tanult idegen nyelv (az EU-ban a tanulók 60 százaléka tanulja első idegen nyelvként) (Stoll: 2000).

A lokalizációval jellemzett tendencia éppen ezzel ellentétes. Az emberi jogok érvényesítésének előtérbe kerülésével nagyobb jelentőséget kapnak a nyelvi jogok, így az anyanyelv használatához fűződő jog is. Az Európa Tanács éppen a regionális és kisebbségi nyelvek védelmének érdekében fogadta el „A regionális vagy kisebbségi nyelvek európai charta”-ját, amelyhez egyre több tagállam csatlakozik. Az Európai Unióban a kulturális és nyelvi sokféleség értéket jelent, és megőrzését mind az EU-intézmények, mind pedig a tagállamok fontos feladatuknak tekintik. Az EU-ban jelenleg 11 a hivatalos nyelvek száma, a jogszabályok mind a 11 nyelven rendelkezésre állnak (Szabari 1996). Martin Forstner (1999: 85) szerint az európai uniós polgároknak joguk van az ún. transzlatorikus alapellátáshoz, ennek biztosítása az unió kötelessége (Pflicht zur translatorischen Grundversorgung).

Magyarországon is nő a fordítás mennyisége. Erről tanúskodik a fordításra kiírt közbeszerzési pályázatok növekvő száma, melyek mindegyike több tízezer oldal fordításáról szól. Ezt támasztja alá az ELTE Fordító- és Tolmácsképző Központja által konferenciatolmácsok körében végzett felmérés is. A konferenciatolmácsok is egyre több fordítási megbízást említenek, noha az ő elsődleges tevékenységük nem a fordítás (Szabari 2000). Elsősorban az angolról és a németről fordított anyagok mennyiségében tapasztalható növekedés (Vandermeeren 1998). Németországi fordítóirodák arról számolnak be, hogy megbízásaikban az elmúlt években duplájára nőtt a magyarról fordítás aránya (Stoll 2000: 53).

A globalizációval és a lokalizációval egyaránt összefüggésben áll, hogy a fordítási piacon egyre jobban körvonalazódik két fordítási elv. Az egyik az ún. anyanyelv elve, a másik a célországelv (Stoll 2000). Az anyanyelv elvén azt értjük, hogy a fordításokat mindinkább a célnyelvet anyanyelvként beszélő fordítók készítik el, tehát egyre meghatározóbb az ún. A-nyelvre való fordítás. Az Európai Unióban ez a fordítási alapelv már általánosan elterjedt, Magyarországon még lényegesen nagyobb a B-nyelvre (a fordító első idegen nyelvére) történő fordítások aránya. Ezzel párhuzamosan azonban külföldön ugrássze-

rűen nő a magyarról való fordítások mennyisége. Ez azt jelenti, hogy külföldön mind több olyan professzionális fordító dolgozik, akinek egyik B- vagy C-nyelve a magyar.

A másik elv, a célországelv azt jelenti, hogy a fordítások mindinkább a célnyelvű felhasználók országában készülnek, ahol az anyanyelvű fordítók dolgoznak. Az elektronikus kommunikáció fejlődése lehetővé teszi számukra, hogy folyamatosan figyelemmel kísérjék a forrásnyelv fejlődését, a forrásnyelvi ország politikai, gazdasági és kulturális életét. Esetleges problémák, értési nehézségek esetén segítséget kérhetnek az ottani fordítóktól, akikkel szoros kapcsolatban vannak. A célországelv az Európai Unióban is érvényesülni fog, ugyanis az unió bővülésével egyre kevésbé lesz elvárható, hogy minden fordítást a brüsszeli vagy luxemburgi központ szervezzen meg ottani fordítókkal. Valószínűsíthető, hogy az uniós fordítószolgálatok a szervezési feladatokra összpontosítanak majd, és a fordítások egyre inkább a célnyelvi országokban készülnek.

A globalizáció és a lokalizáció mellett a harmadik jellemző tendencia a nemzetközi fordítási piacon a fragmentáció, melyen a transláció egyre nagyobb mérvű differenciálódását értjük. Az ún. „mindenevő fordítók” ideje lejárt, a fordítói szakma mind jobban specializálódik és részterületekre bomlik. Egészen más szakértelmet követel a fordítótól egy szoftver lokalizációja mint pl. egy gépkönyv lefordítása, noha mindkettő translációs tevékenység.

3. A fordítási folyamat változása

A fordítás mennyiségének növekedésével és a számítógép nyújtotta lehetőségeknek köszönhetően változik a fordítás folyamata is. Míg korábban a szerkesztői, leírói, fordítói, szaklektori, nyelvi lektori, tördelő szerkesztői és korrektori feladatok egyértelműen elkülönültek, ma már lényegesen elmosódottabb közöttük a határ, egyes fázisok összeolvadnak, vagy akár el is maradnak. A fordító is sok esetben számos feladatot kénytelen átvállalni az előbb említettek közül. A megnövekedett fordítási mennyiség és az egyre szorítóbb határidők miatt, valamint takarékosági okokból a megrendelők sokszor eltekintenek a forrásnyelvi szöveg szerkesztésétől, különösen, ha valójában csak a szöveg célnyelvi változatára van szükségük. Szerkesztetlen forrásnyelvi szöveg esetén a fordító kénytelen elvégezni – legalábbis gondolati szinten – a szerkesztői feladatokat is, ellenkező esetben nem tud a fordítási megbízásnak megfelelő fordítást készíteni.

A fordítások ellenőrzésének leírására az utóbbi időben számos kifejezés honosodott meg. Beszélünk átnézett, ellenőrzött, lektorált és szakmailag lektorált fordításról (*reviewing, proofreading, editing*).

Az átnézés (*reviewing*) a fordítás általános ellenőrzését jelenti, az átnézést végző személy dönthet arról, szükség van-e lektorálásra, megfelel-e a fordítás az előre meghatározott célnak, teljesíti-e a megbízásban megadott feltételeket.

A következő ellenőrzési forma, a *proofreading* a számítógépes szövegszerkesztés általánossá válásával jelent meg, és a legproblematisabb fogalom, mert tévesen sokan a lektorálás fogalmával teszik egyenlővé. A *proofreading* a

lektor tevékenységének csak egy részét fogja át. Az ellenőrzést végző személy ennek során valóban összehasonlítja a forrás- és a célnyelvi szöveget, ellenőrzi a szöveg teljességét, az alcímeket, alpontokat, a bekezdések helyességét, a helyesírást, a központosítást, a számokat, mértékegységeket, szükség esetén a szövegszerkesztést (kiemelés, aláhúzás, dőlt betű, vastagítás), azonban nem „nyúl bele” a szövegbe, azon érdemi változtatásokat nem végez. A gyakorlatban sajnos többször előfordul, hogy az ilyen formában ellenőrzött fordítást egyben lektorált fordításnak is minősítik.

A lektorálás (*editing*) a célnyelvi szöveg szerkesztését jelenti. A lektor kijavítja az esetleges félrefordításokat, hibás megformálásokat, „feljavítja” a szöveget, megszabadítja a forrásnyelvi interferenciáktól, az esetleges „túlfordításoktól”, stílusát, regiszterét hozzáigazítja a szövegfajta célnyelvi jellemzőihez. A lektor számára a célnyelvi szöveg csupán „nyersanyag”, azt számos helyen megváltoztathatja, átírhatja. Munkája során előállhat olyan határhelyzet, amikor olyan sok változtatást hajt végre a célnyelvi szövegen, hogy tevékenysége sokkal inkább az „újrarendelés” fogalmának felel meg. Ebben az esetben a fordító olyan célnyelvi szöveget alkotott, amely nem fogadható el fordításnak, hiszen annak alapvető kritériuma éppen a lektorálhatóság.

4. A minősített, ill. képesített és az autodidakta fordítók aránya

A bevezetőben megállapítottuk, hogy a fordítást végző személyek között diplomás, képesített fordítók, szakmai vizsgával rendelkező fordítók és autodidakta fordítók egyaránt találhatóak, és ez bizonyos aránybeli változásoktól eltekintve minden bizonnyal a jövőben is így marad. Jellemzően szinte minden ország fordítói piacán hasonló a helyzet, különbségek csupán az egyes fordítói kategóriák közötti arányokban vannak.

Németországban pl. egy 1990-ben végzett felmérés tanúsága szerint a fordítók 47 százaléka diplomás fordító, tehát felsőfokú nappali tagozatos alapképzésben szerezte fordítói diplomáját, a fennmaradó 53 százalék szintén felsőfokú végzettséggel rendelkezik, és csupán 17 százalékuk nem végzett semmilyen fordítói tanfolyamot, illetve nem tett fordítói vizsgát (Schmitt 1990). Természetesen ezek az eredmények elsődlegesen a nagy nyelvek fordítóira vonatkoznak. Valószínűsíthető, hogy a kis nyelvek, így a magyar esetében Németországban is inkább a képesítés nélküli fordítók a jellemzők, annál is inkább mert egyedül Berlinben a Humboldt Egyetemen folyik (még két évig) magyar fordítóképzés a Hungarológiai Intézet keretében. Valószínűsíthető, hogy az angol, francia, spanyol stb. fordítók szinte mindegyike rendelkezik fordítói végzettséggel.

Az Egyesült Államokban ezzel szemben a fordítók meghatározó többségének nincs fordítói végzettsége, a kis nyelvek esetében bizonyosan nem. Az Amerikai Fordítók Szövetsége (ATA) azonban kidolgozott egy ún. akkreditációs programot, amelynek feladata a fordítók minősítése. Az akkreditált fordítóért az ATA vállalja a felelősséget, elismeri professzionális szakembernek (Szabari 1999). A közeljövőben várható az akkreditációs folyamat minősítéssé való át-

keresztelése, mivel az akkreditáció jellemzően nem egyének, hanem intézmények és szervezetek minősítését jelenti, a fordítói akkreditációnál pedig egyértelműen egyének minősítéséről van szó.

Magyarországon a kép vegyes. Az utóbbi évtizedekben a több egyetemen és főiskolán bevezetett ágazati szakfordító-képzésnek és a különböző posztgraduális kurzusoknak köszönhetően folyamatosan nőtt a képesített fordítók aránya, azonban a piacon még mindig azok a fordítók vannak többségben, akik semmiféle fordítói képesítéssel nem rendelkeznek, fordítani nem tanultak és fordítói ismereteiket kizárólag gyakorlat közben szerezték. A gyakorló fordítók egy része a fordítói igazolvány megszerzése előtt tett szakfordítói vizsgát, nagyobb részük még ezzel sem rendelkezik, szakfordítói igazolványát, ha van, szakmai nyelvvizsga vagy a több éves fordítói tevékenység referenciákkal történő igazolása alapján állították ki.

Természetesen a minősítő intézménytől és a minősítés követelményeitől függően többféle fordítói státusz is elképzelhető, pl. az ausztrál mintát követően nyelvi kíségető (*language aide*), félhivatásos fordító (*paraprofessional translator*), fordító (*translator*) és felsőfokú fordító (*advanced translator*). (Horváth-Szabari-Volford 2000: 98). Németországban is többféle fordító végzettség létezik, így a vizsgázott fordító (*staatlich geprüfter Übersetzer*, nem felsőoktatási intézmény, pl. szakiskola, ipari- és gazdasági kamara stb. által szervezett államilag elismert vizsga), felsőoktatásban vizsgázott fordító (*akademisch geprüfter Übersetzer*), *Diplom-Übersetzer* (főiskolai diplomás fordító), *Diplom-Übersetzer univ.* (egyetemi diplomás fordító). Az utóbbi két képesítés nem szerezhető meg egyszerű vizsgával, hanem szorosan kapcsolódik a megfelelő főiskolai, ill. egyetemi tanulmányok elvégzéséhez. A jelenleg érvényes magyarországi szabályozás tanulmányok végzése nélkül is lehetővé teszi a szakfordító, valamint a szakfordító-lektor képesítés megszerzését társadalomtudományi, természet-tudományi, műszaki és gazdasági szakirányokban (7/1986 (VI. 26.) sz. MM rendelet). Gyakorlatilag a felsőoktatási intézmények által biztosított különböző fordítói programok (ágazati képzés, szakirányú továbbképzés stb.) elvégzése után kapott képesítő bizonyítványra ugyanaz a szakfordítói igazolvány jár, mint az egyszeri szakfordítói vizsga alapján kiállított képesítő bizonyítványra.

Nehezíti a helyzetet, hogy a fordítói piac felhasználói, fogyasztói oldala még nem ismeri annyira a fordítói szakmát, hogy képes lenne a végzettségek és képesítő bizonyítványok alapján differenciálni a fordítók között, mérlegelve azt, milyen végzettségű fordító milyen szakterületen milyen szintű ill. minőségű fordítást tud biztosítani számára, hiszen sokszor már a csupán középfokú nyelvvizsgával, de semmilyen fordítói gyakorlattal és képesítéssel nem rendelkező munkatárstól is elvárja, hogy „jó” fordítást készítsen. Kicsit úgy van ez a fordítói szakmával, mintha az „egészségügyi dolgozók” között a közvélemény nem tudna különbséget tenni a műtős, az ápolónő, a segédorvos, a szakorvos, a főorvos stb. között, és minden problémájával az injekció beadásától kezdve a szív-műtéig az első, legkönnyebben elérhető „egészségügyi dolgozó”-hoz fordulna megoldásért, függetlenül attól, hogy az ápolónő vagy professzor. A fordítás „szakmásodása” és a szakma különböző végzettségi szintek szerinti további differenciálódása hosszú folyamat mind a képző és vizsgáztató intézmények-

ben, mind pedig a közvéleményben. Úgy tűnik, a kristályodási, ill. letisztulási folyamat már elindult, azonban még nem jutott tovább a probléma felismerésénél és a lehetőségek vizsgálatánál. A felhasználói oldal nevelése, tájékoztatása (*clients' education*) további fontos feladatot jelent a még csak formálódó fordítói szakma számára.

Még ha a realitások tudomásulvételével el is fogadjuk, hogy a fordítók között mindig lesznek autodidakták, akik nem tanulták a fordítást, jogos az elvárás, hogy az autodidakta fordítók minősítéskor, amennyiben ők pozitív minősítést követően ugyanazt a státuszt élvezhetik, mint a képesített, diplomás stb. fordítók, velük szemben is ugyanazokat a követelményeket támasszuk, mint a képesített fordítókkal szemben. A fordítók minősítésével kapcsolatban számos kérdés merül fel. A következőkben ezeket a kérdéseket vizsgáljuk meg, és mivel mindegyikük részletes elemzést igényel, e dolgozat keretei között csupán a problémafelvetésre és a továbbgondolásra ajánlott összefüggésekre tudjuk felhívni a figyelmet.

5. Ki végezheti a fordítók minősítését?

A kérdést két részre kell bontani. Elsődlegesen azt kell mérlegelni, mely intézmények jöhetnek szóba a fordítók minősítésének elvégzésére. A különböző országok gyakorlatát tekintve ezek lehetnek felsőoktatási intézmények (pl. Magyarország, ELTE Fordító- és Tolmácsképző Központ), lehetnek fordítói szakmai szervezetek, szövetségek (pl. Egyesült Államok, ATA; Ausztrália NAATI), ipari és gazdasági kamarák (pl. Németországban, de az itt vizsgát tett fordító nem „diplomás fordító”, csupán „vizsgát tett fordító”), és természetesen elképzelhető és kívánatos is ezek valamilyen kapcsolattartása, ideális esetben szakmai együttműködése. Németországban több főállású fordítót alkalmazó felhasználó is minősíti a fordítókat, így pl. a külügyminisztérium nyelvi szolgálata, amely jól kidolgozott szempontrendszer alapján értékeli a jelentkezők által készített próbafordításokat, mielőtt dönt alkalmazásukról.

A kérdés második része már arra vonatkozik, kik legyenek személy szerint a minősítők, milyen bizottság döntsön a fordító minősítéséről az adott intézmény nevében. A szóba jöhető személyek a következők lehetnek: nagy gyakorlattal, hosszú szakmai tapasztalattal rendelkező minősített fordítók, gyakorlott nyelvi lektorok, szerkesztők, fordítást oktató tanárok, nyelvtanárok, vállalati fordítóosztályok vezetői, fordító irodák vezetői, esetleg gyakorlott felhasználók, akik folyamatosan fordítással dolgoznak, és jól ismerik a cél- és a forrásnyelvet. Az ideális megoldást természetesen a fent említett kör szoros együttműködése, folyamatos konzultációja biztosíthatja oly módon, hogy a minősítéskor egyszerre érvényesülhessen a tapasztalt fordító „hetedik érzéke”, a nyelvtanár tudatos, pontos nyelvhasználata, a fordítóiroda és a felhasználó érdeke, mégpedig mindig a megfelelő arányban, nem túlhangsúlyozva vagy elhanyagolva egyik szempontot sem. Mindenképpen fontos, hogy a minősítésben, a fordítói alkalmasságról való döntés meghozatalában gyakorló fordítók is részt vegyenek.

6. Milyen előfeltételekkel jelentkezhet a fordító minősítésre?

Fontos meghatározni a minősítetőség feltételeit is. A szakfordítóképesítés megszerzésének feltételeit szabályozó már említett magyarországi rendelet előírja, hogy szakfordító vizsgára csak az jelentkezhet, aki felsőfokú iskolai végzettséget tanúsító oklevéllel rendelkezik. Az ATA akkreditációs rendszere nem ír elő semmilyen végzettséget, fordítói vizsgára bárki jelentkezhet. Egyes németországi minősítő intézmények a vizsgára való jelentkezést középfokú végzettséghez és korhoz (általában betöltött 21. életév) kötik.

Megfontolandó lehet továbbá az ún. „előminősítés” bevezetése, ahogyan ez az ATA legutóbbi akkreditációs bizottsági ülésén felmerült. A jó fordító tudatos nyelvhasználó, jó szövegalkotó, aki saját szükségletein túlmenően, idegen szükségletre is képes használható szöveget alkotni. A fordító vizsgára való bocsátása előtt tehát érdemes lehet megvizsgálni a fordító nyelvtudását, tudatos nyelvhasználatát, szövegalkotó képességét egy speciálisan erre kialakított teszt segítségével. A teszt tartalmazhat nyelvhelyességi, helyesírási, szóválasztási kérdéseket, rákérdezhet az egyes szövegfajták ismertetőire. A tesztben pl. a következő típusú kérdések kaphatnak helyet:

- *Adjon meg tíz állandó szókapcsolatot / jellemző szöveggkonvenciót / szak kifejezést, amelyek nagy valószínűséggel előfordulnak egy banki éves jelentésben/ gépkönyvben / használati utasításban / igazgatósági ülésről felvett jegyzőkönyvben / pohárköszöntőben stb.*
- *Javítsa ki a hibásan használt szót vagy szókapcsolatot: „A javítás során a már használhatatlan alkatrészeket nem feltétlenül kell gyári újakkal helyettesíteni. Megfelelnek a kiselejtezett gépek még jó állapotban lévő alkatrészei is.”*
- *Írja át a következő mondatot a nyelvhelyességi szempontok figyelembevételével: „A meghallgatásról jegyzőkönyvet kell készíteni, amelyben fel kell tüntetni a bíróság megnevezését.” vagy „Felmerül a kérdés, hogy a különösen védett tanú érdekében nem lenne-e szükséges a bíró és az ügyész védelméről is valamilyen módon gondoskodni, ugyanis személyükön keresztül a különösen védett tanú adott esetben elérhető.”*

Egy ilyen típusú teszt alkalmazása mellett a jelöltet csak akkor lehetne fordítói vizsgára bocsátani, ha a tesztet előzőleg sikeresen kitöltötte. A vizsgára bocsátás feltétele lehet továbbá a számítógépes szövegszerkesztői ismeretek igazolása is.

Mérlegelni kell azt is, milyen fordítói gyakorlat legyen feltétele a minősítő vizsgára való jelentkezésnek. Az ELTE Fordító- és Tolmacsképző Központjában minden vizsgaidőszakban jelentős azoknak a jelentkezőknek az aránya, akik még nem tekinthetők fordítóknak, nincs is fordítói tapasztalatuk, azonban életük úgy alakult, hogy nyelvtudásukat hasznosítandó a jövőben fordítóként kívánnak tevékenykedni. Hasonlóan fordítási tapasztalat nélkül jelentkezik fordítói vizsgára számos végzős nyelvtanár szakos hallgató is, akik a diploma mellett egy füst alatt fordítói képesítést is kívánnak szerezni. Emögött az a közvéleményben uralkodó felfogás áll, hogy a fordítás egyetlen szükséges és elegendő

feltétele a nyelvtudás. Ezek a vizsgák – elenyésző számú kivételtől eltekintve – mindig sikertelenül végződnek. Kívánatos lenne tehát a vizsgára való jelentkezés feltételei között valamiféle fordítói gyakorlatot is meghatározni, hiszen aki e nélkül jelentkezik minősítésre, fordítóként nem is minősíthető, ugyanis nem fordító.

7. Milyen fordítási irányokban történjen a minősítés?

A magyarországi gyakorlat azt ismeri el fordítónak, aki mindkét irányban, tehát oda-vissza képes fordítani. Ha egy fordító csak egy irányban, pl. idegen nyelvről magyarra vállal fordítást, az idegen nyelvre való fordítási megbízást azonban visszautasítja, a megbízó kételkedni kezd a magyarra fordítás minőségében is. Szakfordítói vizsga is csak két irányban tehető, aki az egyik irányban sikertelenül vizsgázik, nem kaphat képesítő bizonyítványt. A felsőoktatási intézmények gyakorlata is hasonló. Ahol fordítás oktatása valamilyen formában szerepel a kínálatban, azon mindig mindkét irányban történő fordítást kell érteni.

A nyugat-európai fordítóképző egyetemi kurzusok általában A-, B- és C-nyelv szerint szerveződnek, elsődlegesen a B- és C-nyelvről A-nyelvre történő fordítást állítják középpontba, az A-ról B-nyelvre való fordítás szintén kívánatos, de amennyiben nem sikeres, akkor a B-nyelv visszaminősül C-nyelvvé és a fordító eszerint kapja a diplomáját.

Az ATA akkreditációs gyakorlatában a fordítási irányok teljesen elkülönülnek, ha tehát valaki angol-magyar és magyar-angol fordítóként egyaránt minősítettetni kívánja magát, annak két egymástól független minősítő vizsgát kell tennie, és ez egyidejűleg nem is lehetséges.

A bevezetőben már említett „anyanyelvre fordítás elve” szerint szintén szükség van a fordítási irányok differenciált kezelésére. Elképzelhető ugyanis, hogy egy fordító, aki csak anyanyelvére fordít valamely idegen nyelvből, jobb fordítást készít, mint az, aki mindkét irányban képes ugyan fordítani, de csak középszerűen vagy gyenge minőségben. Az Európai Unió fordítószolgálatánál a fordítók csak anyanyelvükre fordítanak, lehetőség szerint két-három vagy akár négy nyelvből.

Itt ismételtelen különbséget kell tennünk az ún. nagy és kis nyelvek, valamint a nagy és kis fordítói piacok között. A nagy nyelvek nagy fordítói piacán, tehát pl. németről angolra vagy franciáról németre fordításnál könnyebb érvényesíteni az anyanyelv elvét, mint a magyarról angolra vagy a horvátról spanyolra fordításnál. Magyarországon szükség van olyan fordítókra, akik jól tudnak idegen nyelvre fordítani, mert bár – mint már említettük – külföldön is nő a magyarról anyanyelvükre fordítók száma, még nem érte el azt az arányt, hogy fedezni tudják a szükségleteket. Nem beszélve arról, hogy sokszor nem a célnyelvi országnak, hanem Magyarországnak áll elsődlegesen érdekében, hogy az adott szöveg elérhető legyen idegen nyelveken is, így a fordításról neki kell gondoskodnia, és ezt már csak költségmegtérülésekből is leginkább a magyar fordítói piacon fogja megtenni, ahol nem áll rendelkezésre elég anyanyelvi né-

met, angol, francia stb. fordító. A minősítésnél azonban nagyobb rugalmasságra lenne szükség, valamilyen formában kívánatos lenne az egyirányú, csak anyanyelvre fordítók minősíthetősége.

8. Milyen szakterületeken történjen a minősítés?

Mint már említettük, a jelenlegi magyar jogi szabályozás négy szakfordító területet határoz meg (társadalomtudományi, természettudományi, műszaki és gazdasági). A társadalomtudományi szakterület egyaránt magában foglalja a pedagógiai és a jogi szakterületet, a műszakinak egyaránt része a gépészet és az informatika, a természettudományi szakterülethez hozzátartoznak az orvosi szakszövegek is. A négy szakterület mindegyike rendkívül tág, a bevezetőben említett erősödő fragmentáció következtében valószínűleg további bontásra lesz szükség. Mivel azonban az egy adott szűk szakterületen jelentkező fordítási igény nem biztosíthat megfelelő megélhetést egy szabadfoglalkozású fordító számára, kénytelen lesz más rokon szakterületeken is próbálkozni. Így a minősítés nem szűkíthető tovább, nem állítható ki pl. szakfordítói képesítő bizonyítvány „állattan” vagy „atomfizika” szakterületen.

Az ELTE FTK szakfordító vizsgáztatási rendszerében ez sokszor jelent problémát, különösen olyan jelentkezők esetében, akik eddig egy adott szűk szakterületen dolgoztak alkalmazott fordítóként (pl. egy biztosító társaságnál fordítottak kárrendezési jegyzőkönyveket fordítói képesítés nélkül, nyelvvizsga alapján, és az adott szövegtípusba jól-rosszul bedolgozták magukat, ráadásul a felhasználói igények sem voltak túlságosan nagyok, mivel a jegyzőkönyvek belső használatra készültek, a nyelvhelyességi hibák felett a felhasználók elsiklottak), valamilyen oknál fogva azonban szabadúszó fordítóként kívánnak tovább dolgozni, és ezért jelentkeznek szakfordítói vizsgára társadalomtudományi szakterületen. Vizsgájuk nagy valószínűséggel sikertelen lesz, hiszen nem rendelkeznek általános társadalomtudományi „műveltséggel”, nem ismerik a leggyakrabban előforduló fordításra szánt szövegtípusokat, nem találkoztak a szakszókincssel, nem ismernek párhuzamos szövegeket, nem alakult ki semmilyen fordítói stratégiájuk arra vonatkozóan, hogyan lássanak neki egy ilyen szöveg fordításának.

Eldöntendő kérdés az is, a szaknyelviségnek, illetve a szakmai kommunikációnak milyen fokán kívánjuk minősíteni a fordítót. A legnehezebb fordítói feladat valószínűleg a szakon belüli kommunikáció biztosítása, tehát a szakember által szakembernek írt szakszöveg, pl. egy orvosi szakcikk fordítása. Ezek a szigorú értelemben vett szakfordítások mindig meghatározott, többnyire szűk célcsoport számára készülnek a fordítás célját (skoposát) is meghatározó megbízás alapján. Ez a megbízási szituáció a vizsga körülményei között azonban nehezen reprodukálható. A fordító nem végezhet előkészítő munkálatokat, nem tud semminek „utánajárni”.

Az ATA akkreditációs vizsgáján a vizsgázóknak öt szöveg (általános, jogi vagy gazdasági, műszaki ismeretterjesztő, tudományos, irodalmi) közül kell hármat lefordítaniuk szabad választás alapján. Egyik szöveg sem szigorúan sza-

kon belüli kommunikációt szolgál, a tudományos szöveg is inkább ismeretterjesztőnek minősül, bár szakmai terminológiát használ.

A minősítés céljait és a fordítói piac igényeit tekintve elegendőnek látszana a jelenlegi négy szakterület hatra történő kibővítése, a jogi és az informatikai szakterületek bevezetésével.

Fontos azonban szem előtt tartani, hogy a fordítói magatartás, a fordítói készségek és képességek meglétének megállapítására az ún. „általános” szövegek is alkalmasak. A gyakorlott javító, illetve lektor ebből is megbízható következtetéseket tud levonni arra vonatkozóan, milyen elemző- és döntésképeséggel rendelkezik a fordító, mennyire kreatív, milyen az ítélnépesége, van-e szövegalkotási stratégiája és képes-e olyan célnyelvi szöveget alkotni, amely megfelel a kohézió és koherencia kritériumainak és figyelembe veszi az intertextualitás követelményeit is.

9. Milyen körülmények, illetve külső feltételek mellett történhet a minősítés?

Az előbbieken már utaltunk arra, hogy a vizsgakörülmények lényegesen különböznek a valós fordítási helyzetektől. A fordítók többsége elszokott a kézzel írástól, a fiatalabb generáció számára ez sokszor alapvető nehézséget jelent, a kézzel írás nagyon lelassítja számukra a fordítási folyamatot.

Noha a minősítő vizsgákon szinte mindenütt engedélyezett a szótár használata, ez többnyire az általános kétnyelvű szótárakra korlátozódik, a vizsgára a fordító már csak gyakorlati okokból sem viheti magával teljes szótár- és lexikonkészletét. Nem nézhet utána semminek párhuzamos szövegekben (ha pl. a magyar lakáselőtakarékossági törvényről kell egy fordítást készítenie, nem nézhet utána a szókincsnek a német „Bausparkassengesetz”-ben).

Megfontolandó a mainzi egyetem (FASK, Germersheim) gyakorlata, ahol a fordító szakos hallgatók a vizsgafordítás során nem használhatnak szótárt. Az esetlegesen előforduló ismeretlennek tartott szavak és kifejezések célnyelvi megfelelőjét a szövegen feltüntetik számukra. A vizsgán így kénytelenek minden kreativitásukat igénybe venni, és nem követhetik azt az általában nem célravezető vizsgagyakorlatot, hogy a biztonság kedvéért még annak a szónak is utánanéznék a szótárban, amelyet nagyon jól ismernek.

Noha a fordítóknak általában sürgős megbízások alapján kell dolgozniuk, csak ritkán kerülnek olyan helyzetbe, hogy három óra alatt egy ültükben kelljen elkészíteniük egy fordítást. Ráadásul az életben a fordítások általában hosszabbak a vizsgán lefordítandó 1500–2000 n terjedelmű szövegnél, és a fordítók többsége, ahogy halad előre a szövegben és egyre jobban megérti annak mondanivalóját, visszatér a fordítás elejére, és javításokat végez azokon a részen, amelyet sokszor még csak „vaktában” fordított le. A vizsgán éppen ennek a résznek az alapján születik döntés fordítói alkalmasságáról.

A vizsgaszövegek összeállításánál és értékelésénél ezeket a tényezőket figyelembe kell venni, és ennek megfelelően kell módosítani a hibák súlyozását.

10. Milyen szöveg alapján történjen a minősítés?

A szövegválasztás kérdését a szakterületek taglalásánál már felvetettük. Kíváncsús, hogy a szöveget gyakorlott szakfordító, illetve lektor válassza, és maga is készítsen róla próbafordítást. Így eldönthető, reális elvárás-e, hogy a vizsgázók meghatározott idő alatt, nehezített körülmények között is jó minőségben el tudják készíteni a fordítást.

Az ELTE Fordító- és Tolmacsképző Központja a következő tanácsokat adja a vizsgaszövegeket választó oktatóknak:

- *Az általános szöveg lehetőség szerint nagyközönségnek szóló újság- vagy folyóiratcikk legyen.*
- *Kíváncsús a lefordítandó résznél hosszabb szöveget adni, hogy a fordító legálább valamelyest támaszkodhasson a kontextusra.*
- *A fordítandó szövegen fel kell tüntetni a legfontosabb bibliográfiai adatokat (szerző, cím, a megjelenés helye, ideje).*
- *Ha a szövegben ábra, táblázat van, legyen világos, hogy azt le kell fordítani vagy nem.*
- *A szakszöveg szakmai közönségnek szóló szakfolyóiratban, szakkönyvben megjelent cikk legyen, amelyet szakember ír szakembernek.*
- *Lehetőség szerint olyan szövegek szerepeljenek a vizsgán, amelyek valódi fordítói feladatot jelentenek (pl. idegen nyelvre való fordítás esetén magyar vonatkozású szövegek).*
- *Igyekezzünk friss, aktuális szöveget választani!*
- *A vizsgaszöveg mindig eredeti szöveg legyen, és ne fordítás!*

Az ATA akkreditációs bizottsága által a javítók számára 2000 májusában rendezett workshop részletesen foglalkozott a szövegválasztás szempontjaival és kritériumaival. A javítóknak (*graders*) a következő kérdésekre kellett választ adniuk (néhány válasz zárójelben olvasható):

- *Milyen forrásokat tart a legjobbnak szövegkeresés céljaira? (saját fordítói megbízásból részlet; szakkönyvek általános bevezető része; ismeretterjesztő művek; folyóiratok stb.)*
- *Milyen szempontokat tart szem előtt a szövegválasztásnál? (önmagában egyiséget alkotó szövegrész; fordítói kihívásokat tartalmazó szöveg; logikus felépítésű, megfelelően koherens szöveg; érdekes, tartalmas szöveg stb.)*
- *Mit igyekszik elkerülni a szövegválasztásnál? (fordított szövegek; szójátékok; belső használatra szóló szakzsargon; túlságosan kontextusfüggő szövegek; zavaros, kétértelmű megfogalmazások; nem anyanyelvű által írt szöveg stb.)*
- *Minek alapján dönt a szöveg nehézségi fokáról? (terminológia és mondat szerkezetek; konzultáció más javítókkal; próbafordítás készítése; fordítói kihívások, csapdák száma; a szöveg absztrakciós foka stb.)*
- *Milyen módosításokat végez a szövegen? (semmilyet, a szöveg legyen életszerű; kétértelmű megfogalmazások egyértelművé tétele; tulajdonnevek törlése vagy helyettesítése, ha szükséges; nem közérthető rövidítések feloldása stb.)*

Fontos elvárás továbbá, hogy az egyes nyelvi kombinációkban használt szövegek nehézségi foka összehasonlítható legyen, mert csak ezzel biztosítható az egységes követelményrendszer alkalmazása. Ehhez a különböző nyelvpárokban értékelő szakembereknek együtt kell működniük egymással.

11. Hogyan és milyen mérce alapján történik a minősítés? Hogyan biztosítható az objektív értékelés? Hogyan mérhető a fordítói professzionalitás?

A fordítások minőségével kapcsolatos kérdésekkel a DIN 2345 sz. fordítási megbízásokat szabályozó szabvány bemutatásával kapcsolatosan foglalkoztunk (Szabari 1999). A fordítók minősítésekor ideális esetben ugyanezeket a követelményeket kellene alkalmazni, erre azonban a speciális vizsgakörülményekre és az életszerű fordítói megbízás megteremtésének nehézségeire való tekintettel nem mindig van mód.

A minősítő fordítások értékelésekor is a fordítói végterméket értékeljük, az értékelők nagy része azonban a végleges döntés meghozatalakor mégis csak felteszi magának a kérdést: Adnék megbízást ennek a fordítónak? Megkérném, hogy segítsen ki néhány oldal lefordításával, ha kicsúszom a határidőből a saját megbízással? Ezekre a kérdésekre pedig csak úgy adható meg a válasz, ha a fordítói végtermék alapján a fordítót, a fordító stratégiáját, elemző és szintetizáló képességét, szövegalkotását és nyelvtudását is értékeljük. Ezért képviseli sok javító azt a véleményt, hogy a vizsgaszövegeket nem szabad „preparálni”, nem feltétlenül kell logikus felépítés és jól szerkesztett szöveget adni a minősítő vizsgán, ugyanis a fordítói „erények” sokkal jobban mérhetőek a nehezen érthető, szerkesztetlen szövegek fordításán. Itt ugyanis kiderül, mit tud „kihozni” a fordító a célnyelven a rossz nyersanyagból, és még ha nem is találta meg a jó megoldást, hiszen nem tudott konzultálni és külső segítséget igénybe venni, a fordítás alapján annyi mindenképpen megállapítható, hogy jó irányban indult el a probléma megoldásánál, és ura a fordítási helyzetnek.

A fordítói professzionalitás egyik fontos fokmérője a fordítás külső megjelelése, a szövegszerkesztői ismeretek megbízható alkalmazása. Nagy fordítási projektek esetében a fordítóiroda általában hármasszemponrendszer alapján végzi el a formai minőségellenőrzést. Vizsgálja a teljességet (nem történt-e kihagyás, lefordította-e a fordító a lábjegyzeteket, a fejléceket stb), a formatálást, a leadási határidő betartását, valamint hogy a fordító képes volt-e követni a különböző utasításokat. Feltehető a kérdés, vajon a professzionalitás hiányát mutatja-e, ha a minősítő vizsgán a fordító a szöveg elején jól láthatóan elhelyezett utasítást figyelmen kívül hagyva a vonalas papíron minden sorba ír (nem csak minden másodikba, ahogy az utasítás a javíthatóság érdekében szövelt). Véleményünk szerint ez is fordítási hiba, ezáltal is csökken a fordítás használhatósága, és ez is figyelmen kívül enged következtetni.

Természetesen a fordítók minősítésekor a fordítás tartalmi és nyelvi minőségellenőrzése esik súlyosabban a latba. Ennek keretében kell meghatározni és súlyozni a fordítási hibákat. Erre különböző módszerek és rendszerek haszná-

latosak, a magyarországi fordítóképzésben használatos javítási rendszereket Dróth Júlia vetette össze (Dróth 2000).

A különböző országok fordítói akkreditációs, ill. minősítő rendszerei szintén több megközelítést alkalmaznak. Ezek a rendszerek valamilyen minőségi skálán határozzák meg a fordítás helyét a hibák száma és súlya alapján, valamint rögzítik a skálán azt a pontot, amelyen túl a fordítás nem értékelhető, tehát a fordító nem kaphatja meg a minősítést. A hibák kategorizálására több rendszer létezik, az ATA akkreditációs rendszere a nagy és kis hiba (*major* és *minor error*) között tesz különbséget, hét kis hiba felel meg egy nagy hibának, és a kb. 275–300 szavas szövegnél két vagy több nagy hiba, valamint egy nagy hiba és hét kis hiba jelenti a skálán azt a pontot, ahonnan kezdve a fordító nem felel meg az akkreditációs követelményeknek. A szöveg értelmét megváltoztató értési és megformálási hibák mindenképpen nagy hibának minősülnek. A rendszer hátránya, hogy nagy hiba és nagy hiba között nem tesz különbséget, tehát nem súlyozza tovább a hibákat.

G. Vollmar (2001) fordítási projektek pragmatikus minőségbiztosításánál a fordításokat a kritikus, a durva és a kis hibák alapján minősíti. A szövegben kiemelten kezeli az ún. „érzékeny” és „exponált” szöveghelyeket, „érzékeny” szöveghelynek minősül pl. egy tiltás vagy figyelmeztetés valamely használati utasításban, „exponált” szöveghely a címlap, illetve a layout által kiemelt hely. Ha a durva hiba érzékeny helyen fordul elő, kritikus hibának minősítendő. Ha kisebb hiba fordul elő „exponált” helyen, az durva hibának számít (pl. helyesírási hiba a címben). Ez a rendszer azonban a fordítói minősítő vizsgákon nem érvényesíthető teljes mértékben, ugyanis a vizsgaszövegek esetében az „exponált szöveghely” nem jelenik meg.

Jelen értekezés nem kívánt többre vállalkozni a problémafelvetésnél és néhány gyakorlati megoldási lehetőség vázlatos bemutatásánál. A szakma képviselőinek, a fordítatóknak (pl. fordítóirodáknak), valamint a képzési intézményeknek együttes feladata olyan minősítési rendszer kidolgozása, amely megbízhatóan határozza meg az autodidakta fordítók teljesítményét és professzionalitásának fokát.

Irodalom

- Schmitt, P. A. 1998. Marktsituation der Übersetzer. In: Snell-Hornby M., Hönlig H., Kußmaul P., & Schmitt P.A. (Hrsg.) Handbuch Translation. Tübingen: Stauffenburg. 5–13.
- Stoll, Karl-Heinz. 2000. Zukunftsperspektiven der Translation. *Lebende Sprachen* 2/2000. 49–59.
- Forstner, M. 1999. Die Europäische Union als Problem der Translationsindustrie. In: Brezovsky, E-P., Suppan, A. & Vyslonzil, E. (Hrsg.) Multikulturalität und Multiethnizität in Mittel-, Ost- und Südosteuropa. Frankfurt/Main: Lang. 77–89.
- Vandermeeren, S. 1998. Fremdsprachen in europäischen Unternehmen. Untersuchungen zu Bestand und Bedarf im Geschäftsalltag mit Empfehlungen für Sprachenpolitik und Sprachunterricht. Waldsteinberg: Heidrun Popp Verlag.

- Szabari K. 2000. Körkép a konferenciatolmács szakmáról Magyarországon egy felmérés tükrében. In: *Fordítástudomány* II/1. 71–87.
- Szabari K. 1996. Az Európai Unió és a nyelvek. *Modern Nyelvoktatás*. II/3. 31–45.
- Kautz, U. 2000. Handbuch Didaktik des Übersetzens und Dolmetschens. München: Goethe Institut. Iuridicum Verlag.
- Schmitt, P. A. 1990. Die Berufspraxis der Übersetzer. Eine Umfrageanalyse. *Mitteilungsblatt für Dolmetscher und Übersetzer. Berichtssonderheft*.
- Szabari, K. 1999. Az ATA tevékenysége és a fordítók akkreditálása az USA-ban. *Fordítástudomány* I/2. 88–98.
- Horváth I. – Szabari K. – Volford K. (szerk.) 2000. Fordítás és tolmácsolás a világban. Oktatási segédanyag fordító- és tolmácsképző intézetek hallgatói számára. Budapest: ELTE BTK Fordító- és Tolmácsképző Központ.
- Szabari K. 1999. A fordítás minősége a fordítástudomány és a felhasználók szemszögéből. *Fordítástudomány* I/1. 27–37.
- Dróth J. 2000. Evaluation of Translations from English into Hungarian in Translator Training. In: Dróth J. (szerk.) *Szaknyelv és szakfordítás. Tanulmányok a Szent István Egyetem Alkalmazott Nyelvészeti Tanszékének kutatásaiból 1999–2000*. Gödöllő: SZIE. 18–34.
- Vollmar, G. 2001. Damit die Qualität nicht in der Übersetzungsflut untergeht: Ein Modell für eine pragmatische Qualitätssicherung bei Übersetzungsprojekten. *Lebende Sprachen* 1/2001. 2–6.